

*Радченко А. М.,
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ПРОБЛЕМИ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «СЕЛЕКЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ»

Анотація. У статті висвітлюється проблема недостатньо розробленого в теорії аграрного права питання, що стосується сфери правового регулювання селекційної діяльності, а саме відсутність нормативно-правового закріплення визначення поняття «селекційна діяльність», що має не тільки теоретичне, але й практичне значення, яке полягає у формуванні розуміння про селекційну діяльність як про самостійний вид сільськогосподарської діяльності. У результаті проведеного теоретико-правового дослідження було сформовано дефініцію досліджуваного поняття.

Ключові слова: селекція, селекційна діяльність, селекційне досягнення, насінництво.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших факторів соціально-економічного розвитку України виступає підвищення ефективності і стабільності функціонування такої важливої галузі сільського господарства як рослинництво, в розвитку якого важливу роль відіграє саме селекція. Селекція являє собою творчу діяльність людини, що спрямована на створення нових і вдосконалення існуючих сортів рослин і порід тварин. Основу будь-якої галузі науки становить її понятійний апарат. Так, в законодавстві України в цілях правового регулювання селекційної діяльності використовується значна кількість термінів і понять. Але у юридичній науковій та навчальній літературі не склалося єдиного і чіткого визначення понять «селекція» чи «селекційна діяльність». Вищезазначені поняття відіграють важливе значення у правовому регулюванні селекційної діяльності, тому їх відсутність в законодавстві є одним з істотних недоліків у правовій регламентації селекційної діяльності, що не дозволяє говорити про ефективність правового регулювання у вищезазначеній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці питання, що стосуються понятійного апарату у сфері селекційної діяльності, не отримали необхідного наукового дослідження. В окремих роботах на це питання звертали увагу В.М. Єрмоленко [1], О.В. Пічкур [2], В. Ю. Лебедев [3], Н.Г. Кузьміна [4], В.І. Левченко [5], В.М. Синельникова [6], І.П. Манкевич [7], Н.А. Шингель [8], С.О. Боголюбов [9] та інші. Вважаємо, що комплексне теоретичне осмислення понятійного апарату в галузі селекційної діяльності дозволить удосконалити її правове регулювання, а також правозастосовну практику у відповідній галузі, що і передбачає актуальність цього дослідження.

Мета статті – сформулювати дефініції поняття «селекційна діяльність».

Викладення основного матеріалу дослідження. Словник української мови визначає поняття «селекція» як виведення нових або поліпшення існуючих порід свійських тварин та рослин штучним відбором і схрещенням [10, с. 117]. В науковій юридичній літературі не встановлено єдиного визначення поняття «селекція». Так, на думку О.В. Пічкура, під поняттям «селекція» слід розуміти «виведення (створення) сортів та гібридів рослин» [2, с. 601]. В.І. Левченко зауважив, що селекція – це «наука і виробництво, управління якими має враховувати наявні тут особливості, закономірності розвитку і характер зовнішніх зв'язків. Їх пізнання полегшує правильний вибір правових рішень у галузі селекції, насінництва (галузі репродукування її досягнень) і племінної справи» [5, с. 7]. Водночас В. Ю. Лебедев розширює правову сферу селекції, акцентуючи увагу на її комплексному характері: «Селекція – це широка галузь науково-виробничої діяльності людини. Вона включає в себе галузь рослинництва, лісництва, тваринництва, органічні зв'язки з насінництвом, племінною справою і біотехнологією» [3, с. 2]. Як відзначає А.А. Чікілева, селекція – «це еволюційна діяльність, що направлена людиною. Результат такої діяльності завжди має біологічний характер» [11, с. 48]. Таким чином, пропонується розглядати селекцію як комплекс селекційних робіт, направлених на створення селекційних досягнень чи їх вдосконалення. Тобто результатом діяльності селекціонера є вирішення конкретної практичної задачі, що полягає у виведенні нового сорту рослини чи нової породи тварини (селекційного досягнення).

З юридичної точки зору, селекція – це одна із галузей правового регулювання, об'єктом якої є селекційна діяльність. Дослідження теоретичної основи правового регулювання селекційної діяльності передбачає, в першу чергу, з'ясування термінологічного і понятійного апарату в зазначеній галузі. Безумовно, понятійний апарат – завжди системне утворення, яке пов'язане воєдино нерозривною єдністю і цілісністю, а окремому його поняттю притаманні комунікативність і належність у рамках відповідної правової системи. Як зазначає А.А. Мелькін, юридичне поняття – це заснований на об'єктивній реальності процес мислення, який відображає змістовний (внутрішній) бік права [12, с. 7].

Як було вказано вище, в українському законодавстві немає чіткого визначення поняття «селекційна діяльність». Відзначимо, що аналогічна ситуація існує і в законодавстві держав-членів Євразійського економічного співтовариства (далі – ЄврАзЕС), Білорусі, Казахстані, Киргизії, Росії, до спостережачів якої відноситься і Україна [13]. Виняток становить лише Республіка Таджикистан. Так, стаття 1 Закону Республіки Таджикистан «Про селекційні досягнення сільськогосподарських культур» від 4 квітня 1995 р. [14] розкриває найбільш близьке за змістом до поняття «селекція» поняття «селекція сільськогосподарських культур», що представляє собою комплекс селекційних заходів, спрямованих на отримання нових сортів рослин. Згідно з проведеним аналізом модельних законів і типових проектів законодавчих актів ЄврАзЕС у сфері селекційної діяльності термін «селекційна діяльність» міститься лише в статті 5 Типового проекту законодавчого акту «Про державну підтримку та розвиток агропромислового комплексу», затвердженого постановою МПА ЄврАзЕС від 4 квітня 2008 р. [15]. Однак в цьому акті не розкривається його зміст. Таким чином, існуюча часом

нечіткість дефініцій в галузі селекційної діяльності або їх відсутність призводить до змішання понять, що, в свою чергу, веде до неефективності правового регулювання селекційної діяльності та виникнення колізій у відповідній сфері.

Як правову категорію поняття «селекційна діяльність» необхідно розглядати в контексті теоретичного освоєння закономірностей функціонування і розвитку єдиної правової дійсності. У зв'язку з цим, погоджуючись з думкою О.С. Колбасова про те, що «розвиток права завжди пов'язаний з формуванням термінології» [15, с. 27], розуміємо, що необхідно визначити, що слід розуміти під селекційною діяльністю, для чого звернемося до його доктринального тлумачення. Так, беручи до уваги, що на сьогодні комплексних досліджень, які стосуються безпосередньо визначення правового поняття «селекційна діяльність», не проводилося, в юридичній науковій та навчальній літературі спостерігається неоднозначність позицій з приводу цього питання. Як одну з перших спроб сформулювати правове визначення поняття «селекційна діяльність» слід розглядати визначення, запропоноване В.І. Левченко. Автор вважає, що селекційна діяльність становить «введення нових або поліпшення вже існуючих об'єктів живої природи та первинне їх репродукування» [5, с. 6]. На думку В.М. Синельникової, селекційна діяльність – це творча робота, пов'язана зі створенням нових сортів рослин і порід тварин, а також наукова діяльність з пристосування рослин і тварин до інших кліматичних і ґрунтових умов за межами їх природного ареалу» [6, с. 3]. Н.Г. Кузьміна пропонує таке трактування: «селекційна діяльність являє собою сукупність прийомів та дій щодо цілеспрямованої зміни і створення нових біологічних об'єктів» [4, с. 59]. На наш погляд, у зазначених визначеннях не відбиваються юридично значимі елементи, що характеризують селекційну діяльність як самостійний і цілісний об'єкт правового регулювання. Тим часом в юридичній літературі існує інший підхід. Звертаємо увагу на підхід Н.А. Шингель та І.П. Манкевич, відповідно до якого селекційну діяльність слід розглядати як «сукупність майнових і немайнових суспільних відносин, пов'язаних з виробництвом або створенням, використанням і правовою охороною селекційних досягнень» [10, с. 37; 8, с. 97]. Не заперечуючи цільовий зміст селекційної діяльності та спрямованість її регулювання, доречно зазначити, що у наведеному визначенні селекційна діяльність в юридичному аспекті звужена до рамок правової охорони селекційних досягнень, що видається не зовсім обґрунтованим.

Цікавим бачиться підхід до визначення змісту розглянутого поняття С.О. Боголюбова, який розширює предмет правового регулювання селекційної діяльності та розглядає її як «комплексний об'єкт правового регулювання, що включає в себе не тільки створення нових сортів рослин, але й їх впровадження у виробництво через елітне насінництво, племінну справу, генно-інженерну діяльність, які нерозривно пов'язані між собою» [9, с. 121]. Така позиція видається неоднозначною в частині можливості впровадження селекційних досягнень у виробництво через генно-інженерну діяльність, оскільки за своєю природою генно-інженерна діяльність передбачає здійснення робіт, пов'язаних з використанням методів генетичної інженерії з метою створення поліпшених сортів рослин і порід тварин. З цієї причини вона не може бути пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції, на відміну від насінництва або племінної справи. У зв'язку з цим генно-інженерну діяльність, на нашу думку, доречно розглядати як складову частину процесу створення нових сортів рослин.

Таким чином, у наш час в юридичній науці питання про зміст визначення поняття «селекційна діяльність» як об'єкта правового регулювання залишається дискусійним, простежується полярність поглядів як вітчизняних, так і зарубіжних вчених-юристів. Проаналізовані поняття не відображають різнобічності і цілісності селекційної діяльності: в них не відображені всі її елементи і специфіка, які з юридичної точки зору є обов'язковими для вказаної категорії. Спробуємо виділити найважливіші, на нашу думку, елементи селекційної діяльності, які характеризують її як об'єкт правового регулювання і які в своїй сукупності дозволять сформулювати правове визначення поняття «селекційна діяльність». По суті, зазначені елементи є правовими, бо слідує зі змісту законодавства та не суперечать йому. Як справедливо зазначає С.С. Алексєєв: «будь-яка розвинена наука характеризується тим, що її зміст утворює система пов'язаних між собою, скоординованих понять – категорій» [16, с. 23]. Тому від якісного поняття залежить зміст інших понять, а також їх особлива властивість комунікативності і приналежності.

Визначальним елементом селекційної діяльності як об'єкта правового регулювання необхідно визнати предмет правового регулювання селекційної діяльності [17, с. 315–316]. Цей елемент дозволяє отримати досить повне уявлення про те, яке коло суспільних відносин в даний час охоплюється таким поняттям, як селекційна діяльність. Так, за своїм змістом селекційна діяльність є великою і смною, у зв'язку з чим вважаємо, що предмет правового регулювання селекційної діяльності складають відносини, що виникають в процесі створення нових сортів рослин і їх використання. Вищезазначені відносини слід розглядати як відносини в галузі селекційної діяльності, що складаються з приводу селекційних досягнень.

Слід звернути увагу також на те, що в науковій юридичній літературі як рівнозначний використовується термін «селекційні правовідносини» [18, с. 135]. Безумовно, відносини в галузі селекційної діяльності відображають перш за все концептуальну ідею мети їх виникнення – створення нових сортів рослин і їх використання в галузях сільського господарства: рослинництві і тваринництві – для виробництва сільськогосподарської продукції. Необхідно підкреслити, що національне законодавство сам процес створення нових сортів рослин не регулює. У той же час в ньому містяться окремі норми, що його стосуються. Зокрема відзначимо, що на сьогодні традиційні методи селекції поступаються місцем інноваційним (біотехнологічним), з цієї причини в процесі створення нових сортів рослин важливу роль відіграє генно-інженерна діяльність. У рамках такої діяльності селекціонери застосовують методи генетичної інженерії для створення сортів рослин. Відносини щодо створення нових сортів рослин із застосуванням методів генетичної інженерії регулюються Законом України «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» від 31 травня 2007 р. [19] та Законом України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р. [20]. Зазначеними нормативно-правовими актами регулюються різні питання в цій галузі: визначається орган, що забезпечує державну апробацію (випробування) та державну реєстрацію створених на основі ГМО сортів сільськогосподарських рослин, порід тварин, мікробіологічних сільськогосподарських препаратів, перелік продукції, яка реєструється у Державних реєстрах ГМО, обмеження, що можуть бути застосовані до генетично модифікованих сортів; визначає одним із методів створення нового сорту рослини метод генної інженерії [19, с. 11, с. 14; 20, с. 39].

На сучасному етапі з використанням результатів селекції – селекційних досягнень – пов'язують ефективність розвитку галузей сільського господарства. Правове регулювання відносин щодо використання селекційних досягнень в насінництві здійснюється Законом України «Про насіння і садивний матеріал» від 26 грудня 2002 р. [21]. Насінництво – це галузь рослинництва, що забезпечує виробництво насіння і садивного матеріалу сортів культурних рослин, сертифікацію та здійснення державного контролю у процесі його обігу (стаття 1 цього Закону). При здійсненні насінництва щодо селекційного досягнення в рослинництві обов'язковою вимогою є дотримання прав патентовласника відповідно до норм Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), а також до Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» від 21 квітня 1993 р. Так, стаття 12 цього Закону встановлює, що суб'єкти насінництва та розсадництва мають право розмножувати, заготовляти та використовувати насіння і садивний матеріал сортів рослин (клонів, ліній, гібридів) за дозволом відповідного володільця патенту на використання сорту, якщо їх виробничі умови відповідають атестаційним вимогам, що встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику.

Невід'ємним елементом, на нашу думку, слід визнати наявність певного об'єкта відносин, що становлять предмет правового регулювання селекційної діяльності. Об'єктом відносин в галузі селекційної діяльності завжди виступають селекційні досягнення [22, с. 287]. С.С. Лосев зазначає, що селекційне досягнення – це «результат цілеспрямованої діяльності людини зі змінення біологічних характеристик конкретних груп об'єктів живої природи» [23, с. 44]. Селекційні досягнення розглядаються як об'єкт інтелектуальної власності, де результатом інтелектуальної діяльності є новий сорт рослини або нова порода тварин. У ЦК України закріплено два види селекційних досягнень: селекційні досягнення в рослинництві та селекційні досягнення у тваринництві. Селекційні досягнення як вирішення конкретних практичних завдань вельми схожі з винаходами, за допомогою яких також вирішуються завдання практичного характеру. Як зазначає М.А. Кулаков: «Якщо винахід – результат інтелектуальної діяльності в науково-технічній сфері, то селекційне досягнення – його своєрідний аналог в сфері сільського господарства» [24, с. 99]. Однак, на відміну від сфери винахідництва, де рішення задач повинні бути технічними, у цій галузі завдання з виведення нових сортів рослин вирішуються біологічними засобами. Тому селекційні досягнення є біологічними об'єктами, мають генетично зумовлені ознаки і створюються в результаті цілеспрямованого відбору (виведення, виявлення), виробленого людиною [25, с. 293].

Висновки. Таким чином, виділені і проаналізовані основні поняття, що характеризують правове регулювання селекції, дозволяють сформулювати його визначення: селекційна діяльність – це діяльність, спрямована на створення нових сортів рослин і їх використання в сільському господарстві. Вважаємо, що це визначення відображає мету, об'єкт і зміст селекційної діяльності як виду сільськогосподарської діяльності та сумісне з усім комплексом інших вживаних понять, що входять в понятійний апарат правового регулювання селекційної діяльності.

Література:

1. Єрмоленко В.М. Концептуальні засади правового регулювання селекційної діяльності / В.М. Єрмоленко. – Право України. – 2005. – № 3. – С. 46–49

2. Пічкур О.В. Правова охорона селекційних досягнень у рослинництві: [монографія] / О.В. Пічкур. – К.: ПП «Авокадо», 2006. – 804 с.
3. Лебедев В.Ю. Проблемы правовой охраны селекционных достижений в Республике Молдова: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / В.Ю. Лебедев. – СПб., 2001 – 31с.
4. Кузьмина Н.Г. Правовые проблемы совершенствования законодательства РФ о селекционной деятельности / Н.Г. Кузьмина // Аграрное и земельное право. – 2006. – № 3. – С. 59–63.
5. Левченко В.И. Правовая охрана селекционных достижений / В.И. Левченко. – М.: Наука, 1983. – 167 с.
6. Синельникова В.Н. Проблемы селекционного законодательства СССР / В.Н. Синельникова. – М.: МСХА, 1991. – 152 с.
7. Манкевич И.П. Аграрное право: [учеб.-метод. пособие] / И.П. Манкевич. – Минск: М-во образования Респ. Беларусь. Белорус. гос. экон. ун-т, 2009. – 82 с.
8. Шингель Н.А. Аграрное право: ответы на экзаменационные вопросы / Н.А. Шингель. – 4-е изд. перераб. – Минск: ТетраСистемс, 2012. – 160 с.
9. Аграрное право / [С.А. Боголюбов, М.М. Бринчук, Н.О. Ведышева]; под ред. М.И. Палладиной, Н.Г. Жаворонковой]. – М.: Проспект, 2011. – 432 с.
10. Словник української мови: в 11 томах. – К.: Наукова думка, 1978– . – Т. 9. – 1978. – 917 с.
11. Чикилева А.А. Результаты генетической инженерии как объекты права интеллектуальной собственности: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А.А. Чикилева. – Минск, 2007. – 121 с.
12. Мелькин А.А. Формирование юридических понятий в российской правовой системе: дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.А. Мелькин. – М., 2008. – 150 с.
13. Євразійське економічне співтовариство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org>.
14. О селекционных достижениях сельскохозяйственных культур: Закон Респ. Таджикистан. 4 ноября 1995 г. № 119 // Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://Avww.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/archive>.
15. Петров В.В. Экологическое право России: [учеб. для вузов] / В.В. Петров. – М.: БЕК, 1995. – 557 с.
16. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: БЕК, 1993. – 456 с.
17. Горелько А.В. Правовое регулирование селекционной деятельности в Республике Беларусь / А.В. Горелько // Право в современном белорусском обществе: сб. науч. тр. и Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь / под ред. В.И. Семени и др. – Минск: Бизнесофсет, 2011. – Вып. 6. – С. 315–319.
18. Лебедев В.Ю. Правовая охрана селекционных достижений в Республике Молдова / В.Ю. Лебедев. – Кишинев: Центр. тип., 1999. – 344 с.
19. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів: Закон України від 31 травня 2007 р. № 1103-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484
20. Про охорону прав на сорти рослин: Закон України від 21 квітня 1993 р. № 3116-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 21. – Ст. 218.
21. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26 грудня 2002 р. № 411-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 13. – Ст. 92.
22. Аграрное право: [учеб. для вузов] / под ред. Г.Е. Быстрова, М.И. Козыря и др. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юриста, 2000. – 534 с.
23. Лосев С.С. Основы управления интеллектуальной собственностью: [учеб.-метод. пособие] / С.С. Лосев. – Минск: БГЭУ, 2007. – 154 с.
24. Кулаков Н.А. Административно-правовая охрана прав на селекционные достижения / Н.А. Кулаков // Право и государство: теория и практика. – 2012. – №5 (89). – С. 98–100.
25. Калятин В.О. Интеллектуальная собственность. (Исключительные права): [учеб. для вузов] / вступ. ст. В.А. Дозорцева. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 2000. – 450 с.

Радченко А. Н. Проблемы теоретико-правового определения понятия «селекционная деятельность»

Аннотация. В статье освещается проблема недостаточно разработанного в теории аграрного права вопроса, относящегося к сфере правового регулирования селекционной деятельности, а именно отсутствие нормативно-правового закрепления определения понятия «селекционная деятельность», что имеет не только теоретическое, но и практическое значение, которое заключается в формировании понимания селекционной деятельности как самостоятельного вида сельскохозяйственной деятельности. В результате проведенного теоретико-правового исследования была сформирована дефиниция исследуемого понятия.

Ключевые слова: селекция, селекционная деятельность, селекционное достижение, семеноводство.

Radchenko A. The problems of theoretical and legal definition of “selection activities”

Summary. The article highlights the problem of insufficiently developed theory of agrarian rights which touches the scope of legal regulation of breeding activity, particularly the lack of regulatory consolidation definition of "selection activities" which has not only theoretical but also practical value to build an understanding of breeding activity as an independent type of farming. The definition of an investigated subject was formed as a result of the theoretical and legal studies.

Key words: selection, selection activities, selection achievement, seed production.